

УДК 911.3:614.2(045)

Іван Дудник

ТЕРИТОРІАЛЬНІ СИСТЕМИ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ ЯК ОБ'ЄКТ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

В статті розкриваються процеси формування територіальних систем медичних послуг та особливості їх суспільно-географічного дослідження. Значна увага приділяється ієрархічним складовим медичної системи послуг. Обґрунтовується доцільність розгляду двох напрямків зв'язків в таких системах (між підприємствами сфери послуг та центрами послуг (населеними пунктами) різних рангів). Аналізуються складові оптимізації територіального розміщення медичних послуг в Україні.

Ключові слова: суспільно-географічна система, географія сфери послуг, територіальні системи медичних послуг, територіальна структура, територіальна організація,

Іван Дудник. ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ СИСТЕМЫ МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ КАК ОБЪЕКТ ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ. В статье раскрываются процессы формирования территориальных систем медицинских услуг и особенности их общественно-географического исследования. Значительное внимание уделяется иерархическому составляющим медицинской системы услуг. Обосновывается целесообразность рассмотрения двух направлений связей в таких системах (между предприятиями сферы услуг и центрами услуг (населенными пунктами) разных рангов). Анализируются составляющие оптимизации территориального размещения медицинских услуг в Украине.

Ключевые слова: общественно-географическая система, география сферы услуг, территориальная система медицинских услуг, территориальная структура, территориальная организация.

Ivan Dudnic. TERRITORIAL SYSTEM MEDICAL SERVICES AS OBJECT SOCIAL GEOGRAPHY. In this article the process of formation of local health services and features of their social and geographical research. Much attention is paid to the hierarchical composite medical services system. Expediency consideration of two lines of communication in such systems (inter-enterprise services and service centers (settlements) of various ranks). Analyzed components optimize spatial distribution of health services in Ukraine.

Key words: socio-geographical system, geography, services, territorial system of health services, territorial structure, territorial organization.

Постановка проблеми. Сфера послуг, як органічна складова частина процесів життєдіяльності суспільства, підпорядковується дії основних законів економічного та соціального розвитку. Її територіальний розвиток є певним специфічним відображенням закономірностей територіальної організації суспільства. Для того, щоб повніше відобразити територіальний розвиток сфери послуг, необхідно його розглянути через призму територіальної організації суспільства, а також показати роль і взаємозв'язки територіальних систем послуг в структурі суспільно-географічних систем, які виступають загальною формою територіальної організації суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний рівень наукової і навчально-методичної розробленості такої проблеми, як територіальна організація послуг можна оцінити як недостатній. Про це свідчать кількість, зміст та структура наукових публікацій з даної проблеми в географічній та економічній літературі, а також практична відсутність навчального курсу з територіальної організації послуг в навчальних планах більшості економічних вузів та значної частини географічних факультетів. Такий стан негативно позначається на практиці управління сферою послуг взагалі та її територіальною організацією, зокрема.

Теоретичним та прикладним проблемам територіальної організації сфери послуг, зокрема медичного комплексу, присвячено ряд наукових публікацій. Вагомий внесок у їх вирішення зробили науковці: В.А. Барановський, О.В. Гладкий, І.М. Дудник [1, 2], В.І. Куценко, О.О. Любіцева, В.В. Стецький, М.Ф. Тимчук, О.Г. Топчіев, В.М. Юрківський [4] та ін.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. В системі суспільно-географічного аналізу територіального розміщення сфери медичних послуг залишається невирішеним питання щодо оптимізації стану територіального розміщення медичних послуг в Україні.

Мета статті – розглянути процес формування територіальних систем медичних послуг та особливості їх суспільно-географічного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. В науковому дослідженні на основі системного підходу необхідно враховувати два аспекти прояву системних властивостей: онтологічний та гносеологічний. Онтологічний аспект є відображенням об'єктивно існуючої багатоманітної реальності в межах певної території, на якій в результаті прояву закону загального взаємозв'язку формуються складні системні утворення. В таких утвореннях знаходить вияв переважна більшість видів людської діяльності і системні риси в них мають найбільш загальний, часто неявно виражений характер. Така сукупність видів людської діяльності та пов'язаних з ними об'єктів, що об'єднуються спільною територією, являє собою інтегральну соціально-економічну систему і розглядається як спільний об'єкт (в першому наближенні) багатьох наук. Гносеологічний аспект є відображенням предметної сутності певної науки, він відображує певною мірою абстрагований (ідеалізований) образ реального об'єкта під кутом зору теорії даної науки [1].

Головною функцією сфери послуг, як підсистеми суспільно-географічної системи (СГС), є безпосереднє задоволення потреб людини та створення сприятливих умов її життєдіяльності. Вона відіграє роль своєрідної зв'язуючої ланки між базовими підсистемами (природно-ресурсна та матеріально-

виробнича) з одного боку та демографічною підсистемою, з іншого. З точки зору географії сфери послуг її об'єктом є територіальні системи послуг (ТСП) – сукупність прямо або опосередковано взаємозв'язаних підприємств послуг в межах цілісної території. Зрозуміло, що більш сприятливі передумови для виникнення безпосередніх зв'язків існують в межах однієї галузі (одного виду підприємств).

Процес зародження та розвитку територіальних систем послуг можна уявити як виникнення та стабільний вияв зв'язків між елементами сфери послуг в умовах цілісної території. Всю сукупність таких зв'язків можна поділити на два види: по-перше, це зв'язки між підприємствами сфери послуг, що зумовлені спільністю цільового призначення цих підприємств; по-друге, це взаємозв'язки між центрами послуг (населеними пунктами) різних рангів. Саме другий вид зв'язків є провідним в утворенні ТСП. Матеріальним виявом таких зв'язків є поїздки людей з одного населеного пункту до іншого з метою задоволення певних соціальних потреб. Оскільки обслуговуючий статус певного населеного пункту (він визначається обсягом та асортиментом послуг, що надають в цьому пункті) є досить постійним, то і поїздки людей характеризуються певною систематичністю та стабільністю. При цьому потрібно мати на увазі, що інтенсивність таких поїздок вища в межах невеликих за територією систем, а зі збільшенням території системи інтенсивність поїздок як правило зменшується, але вони відрізняються більшою цільовою спрямованістю [2].

Кінцевою метою вивчення та управління є раціональна (оптимальна) територіальна структура системи, тобто територіальна організація (ТО). Категорія «територіальна організація» вміщує в собі результати багатьох процесів територіальної взаємодії підприємств (об'єктів), їх локалізації, еволюційних змін форм територіального зосередження послуг. Ця категорія ширша від категорії «територіальна структура». Під «територіальною структурою» слід розуміти процеси територіальної взаємодії елементів сфери послуг, яка відбувається під впливом багатьох факторів і виступає як об'єктивний процес (еволюційний, далеко не завжди раціональний, іноді – стихійний). Територіальна організація – це процес і результат цілеспрямованого впорядкування територіальної структури і приведення її з допомогою управляючого впливу до оптимального стану. Тобто, ця категорія об'єднує в собі і процес досягнення раціональної територіальної структури, і стан системи (оптимальна структура, як територіально організована система), і процес наукового дослідження та управління системою. Саме такий зміст вкладається в поняття «територіальна організація послуг» [2].

В сукупності ТСП досить чітко простежуються два їх види: спеціалізовані (або територіально-галузеві) та інтегральні. Територіально-галузєва система послуг являє собою сукупність взаємозв'язаних підприємств певної галузі (спеціалізації) в межах конкретно-територіальної цілісності. Прикладом цього виду систем можуть бути місцева система медичного обслуговування або первинна система побу-

тового обслуговування. З методичної точки зору доцільним є виділення відповідних центрів послуг, тобто спеціалізованих центрів послуг відповідного рангу. Наприклад, м. Харків – міжобласний спеціалізований центр вищої освіти; м. Дніпропетровськ – міжобласний центр фінансово-кредитних послуг; м. Лубни – міжрайонний центр послуг пасажирського транспорту.

Інтегральна територіальна система обслуговування населення являє собою взаємообумовлене поєднання всіх підприємств та центрів обслуговування в межах цілісності території. Їх ієрархія є адекватним відображенням відповідної ієрархії центрів обслуговування.

У відповідності з принципами класифікації галузей сфери послуг, характером виробництва та надання послуг, особливостями їх територіальної організації виділяються такі спеціалізовані територіальні системи послуг: територіальні системи торгівлі (ТСТ), територіальні системи побутових послуг (ТСПП), медичних послуг (ТСМ), освіти (ТСО), рекреаційні системи (ТРС), фінансових послуг (ТСФ), культури (ТСК), науки (ТСН), управління (ТСУ), житлово-комунального господарства (ТСКГ) та інші. У складі таких систем виділяють функціонально глибше спеціалізовані системи нижчих порядків. Наприклад, в ТСО виділяються СТС шкільної освіти, професійної освіти, спеціальної (середньої) освіти, вищої фахової освіти і т.п.

Територіальні системи медичних послуг формуються в результаті взаємодії таких медичних закладів як лікарні загального профілю та спеціалізовані, поліклініки, фельдшерські пункти, медичні амбулаторії, спеціалізовані медичні центри. Первинним елементом ТСМ є пункт медичних послуг – село, в якому знаходиться фельдшерський пункт. Елементарний центр медичних послуг являє собою населений пункт, в якому діє амбулаторія та аптека; в місцевому центрі медичних послуг діє дільнична лікарня з поліклінічним відділенням та аптека; в низовому (районному) центрі – районна лікарня, що забезпечує всі види загальномедичних діагностичних та лікувальних потреб; кілька аптек; спеціалізовані кабінети (стоматологічний, лікувального масажу і т.п.). Міжрайонний центр медичних послуг має потужну лікарню з поліклінікою, може мати відомчі лікарні загальномедичного профілю. Обласний центр медичних послуг має обласну лікарню з поліклінікою, декілька спеціалізованих лікарень, декілька відомчих лікарень, може мати спеціалізовані медичні центри, широку мережу аптечних закладів, спеціалізованих лікувально-діагностичних кабінетів більшості профілів. Міжобласний центр медичних послуг відрізняється наявністю декількох спеціалізованих лікарень (центрів), що забезпечують весь спектр загальномедичних потреб та здійснюють також більшість унікальних видів лікування. Такими центрами в Україні є міста Дніпропетровськ, Донецьк, Харків, Одеса, Львів, Київ.

Для дослідження особливостей розміщення медичних послуг доцільно застосовувати такі показники:

- a) забезпеченість лікарняними ліжками в роз-

рахунку на 10 000 жителів

$$M_k = \frac{B_k}{N} \times 10\,000, \quad (1)$$

де B_k – загальна кількість лікарняних ліжок в певній ТСМ;

N – чисельність населення;

б) забезпеченість лікарями

$$\alpha = \frac{N_\alpha}{N}, \quad (2)$$

та середнім медперсоналом

$$\alpha_p = \frac{N_p}{N}, \quad (3)$$

де N_α та N_p – відповідно чисельність лікарів та чисельність середнього медперсоналу;

в) середній радіус зони обслуговування медичного закладу (територіальна доступність)

$$R_m = 0.564 \sqrt{\frac{S}{F}}, \quad (4)$$

де S – площа території системи;

F – кількість медичних закладів відповідного профілю в системі.

г) середнє навантаження на медичний заклад взагалі та хворими, зокрема

$$T_o = \frac{N_o}{F} \quad \text{або} \quad T_x = \frac{N_x}{F}, \quad (5)$$

де N_o – чисельність жителів певної ТСМ,

N_x – загальне число звертань за медичною до-

могою всіх жителів.

Аналіз територіальної забезпеченості лікарями всіх спеціальностей дає підстави стверджувати, що:

– найвищий рівень забезпеченості мають області на чолі з регіональними (міжобласними) центрами (Харківська, Одеська, Львівська, АР Крим);

– середній рівень забезпеченості: північні, західні та центральні області;

– низький рівень забезпеченості: східні, південні області.

Висновок. Такі обставини вимагають відродження належного наукового пошуку у дослідженнях географії послуг та особливо в географічному дослідженні медичних послуг. Серед сукупності заходів, що сприяли б більш ефективному соціально-економічному розвитку сфери послуг, на думку автора, першочерговими мають бути, зокрема:

- поглиблене наукове дослідження змісту та форм територіальних систем послуг (теоретико-методологічний аспект);

- розробка ефективних методик аналізу територіальної організації послуг;

- розгортання комплексно-регіональних досліджень територіальних систем медичних послуг та мереж різних ієрархічних рівнів, які поєднували б описові, прогнозно-аналітичні та практично-прикладні підходи.

Список використаних джерел

1. Dudnic I.M. *Nuzova demogeografichna sistema* / I.M. Dudnic, T.V. Panasenko. – Poltava :Polt. viddil UGT, 1996. – 199 s. [Дудник І.М. Низова демогеографічна система / І.М. Дудник, Т.В. Панасенко. – Полтава :Полт. відділ УГТ, 1996. – 199 с.]
2. Dudnic I.M. *Terytorialna organizatsiya posluh: Kurs lektzii* / I.M. Dudnic. – Poltava: PIB MNTU, 2002. – 100 s. [Дудник І.М. Територіальна організація послуг: Курс лекцій / І.М. Дудник. – Полтава: ПІБ МНТУ, 2002. – 100 с.]
3. *Teoriia prognozirovaniia i priniatiia resheniy: Ucheb. posobie. Pod red. S.A. Sarkisiana.* – M.: Vysshiaia shkola, 1977. – 352 s. [Теория прогнозирования и принятия решений: Учеб. пособие. Под ред. С.А. Саркисяна. – М.: Высшая школа, 1977. – 352 с.]
4. Yurkovskiy V.M. *Geografiia sfery obsluzhivaniia* / V.M. Yurkovskiy. – Kiev: UMKVO, 1989. – 82 s. [Юрковский В.М. География сферы обслуживания / В.М. Юрковский. – Киев: УМКВО, 1989. – 82 с.]

Summary

Ivan Dudnic. TERRITORIAL SYSTEM MEDICAL SERVICES AS OBJECT SOCIAL GEOGRAPHY.

The regional health care system formed by the interaction of such medical institutions as general hospitals and specialized, clinics, first aid stations, medical dispensaries, specialized medical centers. The primary element of SCI is an item of medical services – a village where the first aid stations. A basic health care center is the point, in which the clinic and pharmacy; a local health care center operates a district hospital and polyclinic departments of pharmacy; in the lower (district) center – the district hospital, providing all kinds of general medical diagnostic and therapeutic purposes; several pharmacies; specialized classrooms (dental, medical massage, etc.). The interregional center has a strong health care clinic of the hospital may have departmental hospital general medical profile. The regional center of health services has regional hospital with a polyclinic, several specialized hospitals, several departmental hospitals may have specialized medical centers, a wide network of pharmacies, specialized treatment and diagnostic rooms most profiles. Interregional Centre for health services is the presence of several specialized hospitals (centers), providing full range of general medical needs and also do most unique treatments. These centers in Ukraine city Dnipropetrovsk, Donetsk, Kharkiv, Odessa, Lviv, Kyiv.

To study the characteristics of the medical services appropriate to apply the following indicators: the provision of hospital beds per 10 000 inhabitants; the number of doctors; average service area health facility (territorial accessibility); the average load on the institution in general and patients in particular.

Key words: socio-geographical system, geography, services, territorial system of health services, territorial structure, territorial organization.